

บทที่ 7

สรุปและข้อเสนอแนะ

ชุมชนแออัดหรือชุมชนผู้มีรายได้น้อยในเมืองเชียงใหม่ เป็นผลพวงของความเจริญก้าวหน้าของเมืองเชียงใหม่ที่เกิดจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหลายฉบับ การกำหนดให้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการพัฒนาของเขตภาคเหนือตอนบนและการกำหนดเขตนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือขึ้น ชาวชนบทที่ฐานะยากจนย้ายถิ่นเข้ายึดเอาชุมชนแออัดหรือสลัมเป็นถิ่นที่อยู่อาศัย ทำให้ต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบเกษตรเป็นวิถีชีวิตของคนเมืองโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวจากญาติและเพื่อนในชุมชน ทั้งนี้ในกระบวนการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ของครอบครัวของคนยากจนนั้น ผู้หญิงและเด็กมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิถีชีวิตของผู้หญิงและเด็กยากจนในชุมชนผู้มีรายได้น้อย ว่ามีกระบวนการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ของครอบครัวอย่างไร รวมทั้งปัจจัยอะไรที่ทำให้ครอบครัวของเขาเหล่านี้ดำรงอยู่ได้ในสังคม ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในทางวิชาการและการนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชน

ผู้วิจัยได้เลือกชุมชนบุกรุกแห่งหนึ่งในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ ซึ่งมีสภาพความเป็นอยู่เสื่อมโทรม ชาวบ้านมีความยากจนมาก เพื่อศึกษาชีวิตการต่อสู้ของผู้หญิงและเด็กท่ามกลางวัฒนธรรมเมืองใหญ่ที่อยู่ภายในกระแสการเปลี่ยนแปลง โดยสมมติชื่อชุมชนนี้ว่า ชุมชน "มีดี" ใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเดือนเมษายน พ.ศ. 2538 ถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2539 และใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพผสมผสานกับวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ การสัมภาษณ์ อย่างเป็นทางการหัวหน้าครัวเรือน แม่บ้าน และผู้หญิงในชุมชน การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในครัวเรือนกรณีศึกษา

กรอบแนวคิดในการวิจัยนี้อธิบายว่า ความเป็นสลัมเชิงสังคมเกิดจากปัจจัย 2 ประการคือ กระบวนการขัดเกลาทางสังคม และการเคลื่อนย้ายประชากร ในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ประกอบด้วยกระบวนการขัดเกลาตามแบบแผนกิ่งเมืองกิ่งชนบทและภาวะทางอารมณ์ของผู้อยู่อาศัย ส่วนการเคลื่อนย้ายของประชากรแบ่งเป็น การเคลื่อนย้ายภายในเมืองและการเคลื่อนย้ายจากชนบทสู่เมือง กรอบแนวคิดอีกเรื่องหนึ่งคือ กระบวนการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน ซึ่งมีตัวบ่งชี้คือ แรงเกาะเกี่ยวภายใน ความเพียงพอในปัจจัยการดำรงชีวิต และการจัดการภายในชุมชน

จากความรู้เกี่ยวกับชุมชนผู้มีรายได้น้อยที่นักวิชาการหลายท่านได้รายงานไว้ กล่าวว่า เดิมเรียกชุมชนว่า สลัม จากภาษาอังกฤษที่ใช้เรียกที่อยู่อาศัยของคนยากจนในเมืองต่อมาได้เรียกกันใหม่

ว่า ชุมชนแออัด บ้างก็เรียกว่า แหล่งเสื่อมโทรม จนกระทั่งกลายมาเป็นชุมชนผู้มีรายได้น้อย ที่เรียกว่า ชุมชน ชุมชนเหล่านี้มีลักษณะทางกายภาพของที่อยู่อาศัยที่แออัด ทรวดโทรม เล็ก คับแคบ ไม่มีระเบียบ สกปรก เต็มไปด้วยปัญหา โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ ชุมชนเช่าที่ปลูกบ้าน และชุมชนบุกรุก มีบทบาทสำคัญต่อสังคมคือเป็นแหล่งแรงงานระดับล่างแหล่งใหญ่ที่สุดในเขตเมือง บทบาทในการแบ่งเบาภาระรับผิดชอบการจัดการที่อยู่อาศัยในเมืองให้ใช้ชีวิตต่อสู้อยู่ในสังคมเมืองได้อย่างมั่นคงขึ้น

การเกิดและขยายตัวของชุมชนผู้มีรายได้น้อย นั้นด้วยปัจจัยที่ดึงดูดผู้คนจากจังหวัดต่าง ๆ เข้าสู่กรุงเทพฯ ปัจจัยผลักดันให้ชาวชนบทย้ายถิ่นเข้าสู่เมือง วิธีการจัดการที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยและการปะทะกันระหว่างวัฒนธรรมชนบทกับวัฒนธรรมเมือง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประเภทของแต่ละชุมชน ส่วนการเพิ่มขึ้นของชุมชนผู้มีรายได้น้อยในกรุงเทพมหานคร เลือกจากการไร้ข้อ คักยภาพของชุมชน และทางเลือกการเช่าที่ปลูกบ้าน

สำหรับเมืองเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาที่ได้รับการสถาปนาในปี พ.ศ. 1839 ได้มีพัฒนาการอันยาวนานถึง 700 ปี โดยมีลักษณะพิเศษหลายประการคือ ชัยภูมิที่ตั้งที่เหมาะสม ลักษณะอากาศที่เย็นสบายตลอดปี ประเพณี วัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว การคมนาคมสะดวก และความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ซึ่งทำให้ประชาชนจากท้องถิ่นต่าง ๆ ย้ายถิ่นเข้ามาสู่เชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่เจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ในที่สุดเมืองเชียงใหม่ได้กลายเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมต่าง ๆ ของจังหวัดและภาคเหนือตอนบน

เมื่อมีการย้ายถิ่นเข้าสู่เชียงใหม่ ความต้องการความอยู่รอดและความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตในสังคม ทำให้ประชาชนจำนวนหนึ่งเข้าอยู่อาศัยในที่อยู่อาศัยกลางใจเมืองที่มีสภาพแออัด กลายเป็นคนจนเมือง ทั้งนี้ในเมืองเชียงใหม่มีชุมชนผู้มีรายได้น้อย 4 ประเภท คือ ชุมชนดั้งเดิม ชุมชนใหญ่ ชุมชนบุกรุกและชุมชนจะต้องรื้อร้าง เทศบาลนครเชียงใหม่ถือว่างานปรับปรุงชุมชนเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง โดยยึดหลักความร่วมมือของชุมชน ทำให้องค์กรชุมชนมีความมั่นใจในการดำเนินงานต่อไป โดยมีเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาคความยากจน ความไม่รู้ การว่างงาน การเสียเปรียบทางสังคม การปรับปรุงด้านสิ่งแวดล้อม การพัฒนาจิตใจและให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ เทศบาลต้องเข้าไปดำเนินงานเพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมีความรักและหวงแหนชุมชน ร่วมมือในการปรับปรุงชุมชนในด้านต่าง ๆ

สภาพทั่วไปตามกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนมีดี

ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยตั้งชื่อชุมชนกรณีศึกษาว่าชุมชน "มีดี" โดยได้แนวคิดจากข้อความข้างรั้วชุมชนที่ว่า "มีคลองเนา ๆ อยู่ 1 คลอง มีคนมาสำรวจวันละ 100 คน ไม่รู้มีอะไรดี" มาตั้งชื่อชุมชน ชุมชนนี้เป็นชุมชนประเภทบุกรุก ที่ขยายอาณาเขตออกไปอย่างรวดเร็ว ตามการขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองเชียงใหม่ ผู้คนจำนวนมากจากชนบท ทั้งชาวเขาและชาวพื้นราบเข้ามาปลูกสร้างบ้านเพิ่มขึ้น โดยที่ชุมชนมีดี เริ่มก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2505 พัฒนาการจนกระทั่งเป็นชุมชนที่มีสภาพเสื่อมโทรมที่สุด ผู้ที่เข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนยากจน มีสภาพบ้านที่เล็กแคบสกปรก รุงรั้ง มีคุณภาพชีวิตด้านสาธารณสุขและอนามัยที่ค่อนข้างต่ำ ขาดแคลนไฟฟ้าและน้ำอุปโภคบริโภค ผลสืบเนื่องจากความยากจน ความเสื่อมโทรมของที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมคือ ปัญหาอนามัยและโรคภัยไข้เจ็บ

ในพื้นที่ 50 ไร่ของชุมชนมีดีที่ยาวไปตามลำน้ำแม่ข่า มีประชากร 1,450 คน ในครัวเรือน 331 ครัวเรือน เป็นประชากรวัยแรงงานเกือบทั้งหมด เนื่องจากชุมชนเป็นที่อยู่ของผู้ย้ายถิ่นจากชนบทมาแสวงหางานทำในเมือง สภาพทางเศรษฐกิจยากจน มีลักษณะอาชีพหลากหลาย เป็นอาชีพที่ใช้แรงงานและเป็นแรงงานไร้ฝีมือ ส่วนใหญ่ทำงานในภาคไม่เป็นทางการเนื่องจากมีการศึกษาต่ำ ดังนั้นชาวชุมชนต้องทำงานหนักและการว่างงานไม่ชัดเจน ส่วนที่ทำงานของชาวชุมชนจะอยู่ไม่ไกลจากที่พัก ที่อยู่ห่างไกลจะสามารถเดินทางได้สะดวก เนื่องจากชุมชนอยู่ไม่ไกลจากแหล่งอาชีพ เมื่อชาวชุมชนมีอาชีพที่ไม่มั่นคง ทำให้มีรายรับไม่เพียงพอกับรายจ่าย อย่างไรก็ตามก็ไม่นิยมกู้ยืม แต่นิยมพึ่งพาโรงรับจำนำเมื่อถึงคราวจำเป็น

วิถีชีวิตของชาวชุมชนมีดีต้องต่อสู้ดิ้นรน เพื่อความอยู่รอดของครอบครัว ทุกคนพยายามแสวงหารายได้โดยการรับจ้าง หรือค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ชาวชุมชนทั่วไปมักมีความสัมพันธ์กันในวงแคบ ในละแวกบ้านหรือกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง สิ่งที่กระทบกระเทือนต่อวิถีชีวิต คือ ความไม่แน่นอนของการทำงานและรายได้ที่ต่ำมา

ความจำเป็นทำให้ชาวชุมชนพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้วิถีชีวิตของชาวชุมชนมีลักษณะสำคัญคือ แสวงหารายได้ทุกทาง ยึดหยุ่นการใช้จ่าย มีความอดทนทางกายและจิตใจสูง มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน และคุ้นเคยกับสภาพเศรษฐกิจที่ยากจนและทรุดโทรม

ทางด้านสังคมนั้นเนื่องจากความจำเป็นของอาชีพที่ต้องพึ่งพากัน มีปัญหาร่วมกัน เป็นเครือญาติกัน จุดร่วมสำคัญคือ ศาสนา ชาวบ้านรวมตัวกันได้ในลักษณะการช่วยเหลือกัน และกลุ่มผลประโยชน์เดียวกัน ความสัมพันธ์ในกลุ่มเครือญาติและกลุ่มละแวกบ้านของชาวชุมชนค่อนข้างจะแน่นแฟ้น ส่วนความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวค่อนข้างดี และครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวที่มีสมาชิกเฉลี่ย 3 คน

ทางด้านวัฒนธรรม พบว่าชาวชุมชนมีดีส่วนใหญ่ย้ายถิ่นมาจากอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดในภาคเหนือ ภาคกลางและภาคอีสาน คนรุ่นพ่อแม่ที่มาจากชนบทคงลักษณะวัฒนธรรมแบบชาวชนบท ขณะที่คนรุ่นใหม่ที่เกิดและเติบโตในชุมชนจะมีวัฒนธรรมของคนจนเมือง ชาวชุมชนส่วนใหญ่ไม่มีเวลาที่จะจัดหรือร่วมในประเพณีของท้องถิ่น มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเนื่องจากการรับเอาวัฒนธรรมเมืองของชาวชุมชน นอกจากนี้มีความขัดแย้งทางวัฒนธรรมระหว่างคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่าในชุมชน

ปัญหาของชุมชนมีดีมีหลายประการคือ ปัญหาทางกายภาพเป็นเรื่องของปัญหาสาธารณูปโภคและบริการขั้นพื้นฐาน การไม่ได้รับบริการไฟฟ้าและน้ำใช้ ปัญหาสิ่งแวดล้อม การมีน้ำเน่าขังอยู่ทั่วไป การทิ้งขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลทำให้ชุมชนสกปรกไปหมด รวมทั้งปัญหาอาคารที่อยู่อาศัยที่ไม่อำนวยความสะดวกแก่ผู้อยู่อาศัย สำหรับปัญหาทางเศรษฐกิจ คือ ความยากจน ซึ่งนำมาซึ่งปัญหาสุขภาพอนามัย อันสืบเนื่องมาจากปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา ปัญหาการเลี้ยงดูบุตร ปัญหาพฤติกรรมของเยาวชน ปัญหาโรคติดต่อ ปัญหาการป่วยไข้ทั่วไป ปัญหาความรู้ในการรักษาโรคและปัญหาโภชนาการ

ชีวิตผู้หญิงและเด็กยากจนในชุมชนมีดี

การเป็นภรรยาและมารดา ผู้หญิงชาวชุมชนมีดีแต่งงานอายุน้อย มีบุตรโดยเฉลี่ย 2 คน และผู้หญิงเป็นผู้ใช้วิธีคุมกำเนิด ส่วนใหญ่นิยมกินยาคุมกำเนิด อย่างไรก็ตาม คู่สามีภรรยาก็ต้องการบุตร แม้จะต้องลำบากก็พยายามอดทน เมื่อตั้งครรภ์จะฝากครรภ์ที่โรงพยาบาลของรัฐและปฏิบัติตัวเช่นหญิงมีครรภ์ทั่วไป หลังจากคลอดบุตรจะดูแลบุตรแบบง่าย ๆ ตามฐานะ ชีวิตของเด็กยากจนจะต้องต่อสู้ตั้งแต่ยังเล็ก ทำให้เก่งและอดทน

วิถีชีวิตของผู้หญิงในชุมชนมีดีต้องต่อสู้กับความลำบาก บางคนเป็นแม่บ้าน แต่ส่วนใหญ่ออกจากบ้านไปรับจ้าง หรือไปค้าขาย ความทุกข์ยากทยอยมาเยือนครัวเรือนยากจนอย่างสม่ำเสมอ

ภาระหลายหลายอย่างตกลงบนป่าของผู้หญิงยากจน ทั้งนี้ผลกระทบย่อมมีต่อเด็ก ๆ ในครอบครัว กล่าวได้ว่าทั้งผู้หญิงและเด็กยากจนมีคุณภาพชีวิตที่ค่อนข้างต่ำ แม้กระนั้นก็ตามผู้หญิงยากจนก็ยังมี ความไฝ่ฝันที่จะมีชีวิตที่ดีกว่าเดิม และมีความไฝ่ฝันให้กับลูก ๆ ของเธอ เช่นเดียวกับบเด็กยากจน ก็มีความไฝ่ฝันเช่นกัน ความไฝ่ฝันของผู้หญิงและเด็กยากจนซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นจริงเสมอไป

กระบวนการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ของครอบครัวชาวชุมชนมีติ ประกอบด้วยปัจจัยเกื้อหนุน จากภายในและภายนอก คือ แรงเกาะเกี่ยวภายในครอบครัว ญาติมิตร พลังเสริมจากภายนอก กระบวนการต่อสู้นั้นประกอบด้วย ความอดทนเข้มแข็งทั้งกายและใจ การประหยัด การกินง่าย อยู่ ง่าย ชีวิตที่มีความหวัง และความไฝ่ฝัน

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยชีวิตของผู้หญิงและเด็กยากจนในเมืองใหญ่ ทำให้เกิดข้อคิดหลายประการดัง นี้

1. ควรมีการพัฒนาคุณภาพชีวิต ชาวชุมชนผู้มีรายได้น้อย โดยเฉพาะผู้หญิงและเด็ก โดยไม่ต้องคำนึงถึงว่าเป็นชุมชนที่อยู่ในการควบคุมหรือไม่
2. ผู้หญิงและเด็กในชุมชนมีติ มีสุขภาพเสื่อมโทรมมาก เกิดจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางจิตใจ ควรมีการเก็บข้อมูลด้านนี้อย่างเร่งด่วน
3. ควรมีการนำเอาปัจจัยแรงเกาะเกี่ยวภายใน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชุมชนชนบท ที่หลงเหลืออยู่มาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนผู้มีรายได้น้อย
4. การที่ชาวชุมชนได้รวมในชะตากรรมเดียวกัน น่าจะทำให้เกิดความสามัคคีได้ง่าย แต่ในความเป็นจริงได้มีการแตกแยกเป็นกลุ่ม ควรมีการศึกษาในแง่มุมนี้เพื่อหาแนวทางป้องกันและแก้ไข ปัญหา
5. เด็กยากจนในชุมชนมีติไม่ได้รับการดูแลอย่างถูกวิธี จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาจนำไปสู่ปัญหาอาชญากรรมได้ในอนาคต